

Ana Mišković

Odjel za povijest umjetnosti
Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
HR - 23000 Zadar

Crtica / Note

UDK / UDC: 2-526:726(497.581.1Zadar)

7.033.5:2-526(497.581.1Zadar)

DOI: 10.15291/ars.4359

Repatrijacija ili povratak ukradenog križa u domovinu

The Repatriation or Return of a Stolen Cross to Homeland

SAŽETAK

U zadarskom samostanu Sv. Frane početkom kolovoza 2023. obavljena je svečana primopredaja važnog kulturnog dobra – gotičkog ophodnog križa koji je iz samostana drsko ukraden 1974. godine. Svečanosti su prisustvovali visoki državni dužnosnici Republike Hrvatske i Talijanske Republike u čijem je gradu La Speziji križ pronađen. U istraživanju podrijetla križa uvelike je doprinio profesor Donal Cooper koji je na temelju studioznog rada profesorice Marijane Kovačević prepoznao križ kao produkt zadarske srednjovjekovne umjetničke sredine.

Ključne riječi: ophodni križ, samostan Sv. Frane, sv. Ludovik Tuluški, Zadar, 14. stoljeće

ABSTRACT

In early August 2023, a significant cultural event unfolded in Zadar's monastery of St Francis – a ceremonial handover of a Gothic processional cross that had been audaciously stolen from the monastery in 1974. The ceremony was attended by high-ranking officials of the Republic of Croatia and the Republic of Italy, where the cross was recovered in the town of La Spezia. Professor Donal Cooper played a pivotal role in researching the cross's origin, crediting its identification as a product of Zadar's medieval artistic milieu to the meticulous work of professor Marijana Kovačević.

Keywords: processional cross, monastery of St Francis, St Louis of Toulouse, Zadar, 14th century

1.
Marijana Kovačević ispred
crkve St. Trophime u Arlesu
(foto: A. Mišković)

Marijana Kovačević in front of
the church of St Trophime in
Arles

Na dan 4. kolovoza 2023. godine u samostanu Sv. Frane u Zadru obavljena je svečana primopredaja ukradenog procesijskog križa iz 14. stoljeća koji je izvorno bio napravljen za samostan. Križ je zajedno s još nekim umjetninama kojima se izgubio trag, kao što su dva pozlaćena srebrna kaleža iz 13. i 15. stoljeća, određeni relikvijar, listovi inkunabula, 28 izrezanih inicijala iz korala i slika sv. Josipa nepoznatog mletačkog majstora, ukraden olujne noći 27. travnja 1974. godine. Iako se odmah započelo s istragom, u što je bio uključen i Interpol, za ukradenim se umjetninama bezuspješno tragalo više od tri desetljeća. Ipak, olakotnu okolnost u istrazi barem jednog liturgijskog predmeta predstavljale su dvije činjenice: rad hrvatske povjesničarke umjetnosti Marijane Kovačević o ophodnom križu i prepoznavanje križa od britanskog povjesničara umjetnosti Donala Coopera u gradskom muzeju Amadeo Lia, u talijanskom gradu La Speziji.

Marijana Kovačević, naša, nažalost, prerano preminula kolegica, inicijatorica ideje o pokretanju časopisa *Ars Adriatica*, istražujući zahtjevnu temu umjetničke obrade plemenitih metala 14. stoljeća u Zadru u okviru doktorske disertacije, obuhvatila je i sjajan ophodni križ koji se stoljećima nalazio u franjevačkom samostanu Sv. Frane.¹ Riječ je o masivnom, srebrnom križu gotičke siluete s emajliranim pločicama na kojima su ugravirani kristološki i svetački prizori, visokom 56 cm, a širokom 31 cm. Nasađen na tuljac kojim se uglavljuje u motku, čime potvrđuje namjenu procesijske vrste križa, po obodu ima gusto raspoređene granulasto ukrašene jagode. Prednja i stražnja strana križa optočene su kvadratičnim, odnosno peterokutnim pločicama sa zasebnim ikonografskim scenama. U svojoj studioznoj i pedantnoj analizi o ophodnom križu Marijana je, između ostalog, uočila i klečeći lik do nogu sv. Ludovika Tuluškog, biskupa, štovanog anžuvinskog svetca na krajnjem desnom peterokutu vodoravne haste aversa križa. Kako je sama istaknula: „Upravo na pločici s prikazom sv. Ludovika ... vidljiva je do sad neuočena sićušna figura poklekla donatorice u dugoj i bogato nabranoj haljini s dugom pokrivačem na glavi (ili s dugom raspuštenom kosom, što zbog sumarne obrade i malih dimenzija nije moguće sa sigurnošću odrediti). Prikazana je u desnom profilu sa svečeve desne strane (lijeve za promatrača), ruku sklopljenih na molitvu i uzdignutih prema njemu.”² Isto tako, uvažavajući prethodne

2.
Ophodni križ iz samostana
Sv. Frane u Zadru, avers (izvor:
M. KOVAČEVIĆ /bilj. 2/, 30, sl. 1.)

Processional cross from the
monastery of St Francis in Zadar,
obverse

istraživače i upućujući na dotad neuočen figuralni motiv, ističe: „Zbog nedostupnosti zadarskog križa od 1974. godine, kada je otuđen iz franjevačke riznice, a djelomično i zbog slabe dokumentiranosti (...), iskusnim je istraživačima promaknuo jedan važan ikonografski moment: gore spomenuti prikaz donatorice uz figuru sv. Ludovika u krajnjem desnom peterokutu aversa križa. Duga raskošna haljina i duga pokrivača (ili duga raspuštena kosa?) jasno potvrđuju da je riječ o ženskoj figuri.”³

Sjećam se kao da je jučer bilo. Pozvala me je u kabinet na usputni razgovor. Skromno i oprezno, s obzirom na nemogućnost izravnog uvida, otvorila je vrhunski urađenu fotografiju križa T. Dapca skeniranu iz knjige I. Petriciolija, *Zadarsko zlatarstvo*, objavljene u Beogradu 1971. godine. Nakon upita uočavam li nešto uz frontalno postavljene lik na krajnoj desnoj hasti aversa križa, na što sam iskreno odgovorila da ne uočavam, povećala je prikaz pri čemu je vrlo jasno bila raspoznatljiva klečeća figura. Zahvaljujući upravo iznimnoj očuvanosti pločica i njihovoj naraciji, bilo je moguće čak i na uvećanoj fotografiji uočiti minuciozan detalj. Da je ostalo samo na toj razini, uočavanju novog lika, Marijana bi znatno doprinijela u iščitavanju osnovne ikonografske topografije franjevačkog ophodnog križa koji je nedvojbeno nastao za zadarski samostan. No, ona je išla korak dalje i kritički uvidjela da je lik u tipičnom donatorskom stavu morao biti dublje povezan s likom Ludovika Tuluškog kojem se utječe, svetcem koji se odrekao krune napuljskog kralja i prihvatio duhov-

3.
Ophodni križ iz samostana
Sv. Frane u Zadru, revers (izvor:
M. KOVAČEVIĆ /bilj. 2/, 32, sl. 4.)

Processional cross from the
monastery of St Francis in Zadar,
reverse

ni poziv, pa time postao iznimno štovan anžuvinski svetac, zaštitnik samog kralja Ludovika Velikog Anžuvinskog. Nadalje, na tragu prethodnih istraživača osnažuje mišljenje da je u stilskom pogledu križ produkt vremena kad je ta srednjovjekovna dinastija upravljala Zadrom i koja je utjecala na ikonografski program križa. Potom pretpostavlja da bi se lik koji siluetom nalikuje ženi mogao povezati s jednom od pripadnica anžuvinske obitelji, odnosno jednom od najutjecajnijih ženskih ličnosti u zadarskoj povijesti, a riječ je o hrvatsko-ugarskoj kraljici Elizabeti Kotromanić, ženi kralja Ludovika Velikog. Uz to, s obzirom na to da je o vrhunskom zlatarskom umjetničkom produktu riječ, pritom možda kraljevske narudžbe, Marijana je s vrlo logičnim premisama iznijela tezu da je križ mogao biti djelo tada najpoznatijeg zlatara u zadarskoj sredini, majstora Franje Antonijeva iz Milana. Riječ je o majstoru koji je izradio čuvenu škrinju sv. Šimuna, zlatarsko djelo koje spada u vrh srednjovjekovne europske umjetnosti, a time majstor u najveće zlatare svojeg vremena. Spojivši djelo s majstorom, majstora s narudžbom, lik s donatoricom, Marijana je uputila na ishodište i time argumentirano zaokružila razloge izrade nestalog ophodnog križa.

Zaključno, u tako malenom, gotovo minucioznom liku, klečećem i poniznom, Marijana je uvidjela mnogo i time donijela znatan doprinos srednjovjekovnoj umjetničkoj baštini Zadra te općenito Hrvatske.

Iako je, kako je ukratko izloženo, Marijana bila akribična i njezina razmišljanja utemeljena, kao mladoj znanstvenici s određenom dozom samokritičnosti, trebalo je poticaja i hrabrosti (u čemu joj je pomogao i mentor prof. E. Hilje) da ta razmišljanja ponudi časopisu *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* gdje je prilog kategoriziran kao izvorni znanstveni članak.⁴

Upravo zahvaljujući objavljenom radu i preciznoj deskripciji križa, Donal Cooper, u doba istrage docent na Warvicku, trenutačno sveučilišni profesor na Cambridgeu, prepoznao je ukradenu umjetninu u talijanskom gradu La Speziji. Istražujući srednjovjekovnu franjevačku umjetnost od 13. do 16. stoljeća, uočio je križ u postavu gradskog muzeja Amadeo Lia i povezo ga s izgubljenim zadarskim ophodnim križem, ističući njegovu nevjerojatnu očuvanost: „Dobro se sjećam kada sam ga prvi put vidio. Zatekla me njegova očuvanost, jasnoća srebrnih slika i minucioznost njegove izrade i to čak 600 godina nakon izrade.”⁵

Istražujući podrijetlo, uvidio je da je križ bio na dražbi u aukcijskoj kući Sotheby's u Londonu gdje ga je, ne znajući da je ukraden, kupio poznati talijanski kolekcionar srednjovjekovnih umjetnina Amadeo Lia. Amadeo je držao križ u vlastitoj kući sve do 1996. godine, kada ga je darovao gradskom muzeju u La Speziji nazvanom upravo njegovim imenom. Profesor Cooper, dakle, prepoznao je križ u talijanskom muzeju na temelju radova hrvatskih znanstvenika koji su se bavili srednjovjekovnim liturgijskim predmetima, ali nadasve preko rada Marijane Kovačević.

Potom su uslijedili pregovori na međudržavnoj razini, niz godina policijskih potraživanja, diplomatskih napora Veleposlanstva Republike Hrvatske u Talijanskoj Republici i zalaganja Ministarstva unutarnjih poslova i Ministarstva kulture za repatrijacijom. U procesu restitucije aktivno su sudjelovali i konzervatori Uprave za zaštitu kulturne baštine te Konzervatorskog odjela u Zadru. No, uz sav diplomatski trud, ponajprije su dobra volja i odluka nasljednika obitelji Lia (utemeljena na ljubavi prema umjetnosti) da se restitucija obavi bez sudskog postupka bitne stavke koje su doprinijele da se križ konačno vrati na svoje izvorno mjesto, u samostan Sv. Frane u Zadru ljeta Gospodnjeg 2023. Svečanosti su prisustvovala brojne uvažene ličnosti: predstavnici policije i drugih institucija obiju država, veleposlanik Jasen Mesić, predstavnici obitelji Ricarda Lia i pokojne Marijane Kovačević, provincijal i gvardijan samostana, franjevci, uvaženi dužnosnici, ministrica kulture Nina Obuljen Koržinek i ministar regionalnog razvoja i fondova Šime Erlić, župan i gradonačelnici Zadra i La Spezije, stručnjaci i ljubitelji umjetnosti, Marijanini kolege i prijatelji. Posebno je dojmljiv bio njezin sin Jere Dujić koji je svim okupljenima zahvalio na sjećanju na njegovu majku koja nas danas ponosno gleda, jer zna da je završena priča koju je ona davno započela. Zaslužno je, stoga, dobitnica i Grba grada Zadra 2023. godine.

Zahvaljujući dobrom i preciznom uočavanju dvoje stručnjaka, zahvaljujući otvorenoj komunikaciji i susretljivosti državnih razina, križ je nakon kratke epizode izbjivanja vraćen u svoju domovinu, u okrilje samostana za koji je nastao. Sjajan, monumentalan, bogato ukrašen križ, višestoljetni predvoditelj povorke franjevačkih svećenika i redovnika, konačno je opet izložen u postavu samostanske riznice.

BILJEŠKE

¹ MARIJANA KOVAČEVIĆ, *Umjetnička obrada plemenitih metala u 14. stoljeću u Zadru: doktorska disertacija*, Zagreb, 2010., 906, kat. br. 40, 1219–1230.

² MARIJANA KOVAČEVIĆ, Ophodni križ – još jedan anžuvinški ex voto u Zadru?, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 31 (2007.), 29–42, citat na 31. stranici.

³ MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1223.

⁴ MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 2), 29–42.

⁵ <https://zadarskilist.novolist.hr/zadar-zupanja/foto-samostanu-svetog-frane- napokon-vracen-procesijski-kriaz/> (Videno: 22. 10. 2023. Autor: N. Lucić, 4. 8. 2023.).